

Danilo Klen

Rijeka, Polić Kamova 15

RADOVI BERNARDA STULLIJA O ISTRI, RIJECI I TRSTU

UDK 949.71 ISTRA : 92 STULLI

Pregledni članak

Stulli ima niz radova iz te regije, koji su koncipirani tako da se vidi kako je autor želio znanstvenu i stručnu ali i širu javnost upoznati s problemom djelovanja talijanske iredente; iz njih je vidljiva težnja da se dokaže postojanje i drukčijih gledanja na odnose Talijana i Slavena u graničnim krajevima, pa su u tome smislu temeljito obrađeni razni problemi, počevši od onih u talijanskoj iredentističkoj historiografiji, preko gospodarskih i političkih do kulturno-prosvjetnih pitanja.

Pisati osvrt, ne ocjenu — daleko od toga, na radove dr Bernarda Stullija, dragog prijatelja i druga, nakon njegovog iznenadnog, preranog nestanka, za mene, po godinama starijeg od njega, teško je. I obeshrabrujuće — kad se sjetim naših razgovora nedugo prije njegovog iznenadnog odlaska iz naše sredine; koliko htijenja, koliko planova za daljnji rad...

Moje poznanstvo s Bernardom počelo je pred 35 godina u vrijeme kad sam iz zdravstvenih razloga napuštao rad na zagrebačkom Pravnom fakultetu i prelazio na rad u tadašnji Jadranski institut u Rijeci u obnavljanju koga je Stulli imao znatan udio. Upravo u to vrijeme objavljivao je »Riječki list« (21. do 23. veljače 1952.) Stullijev rad »Talijanska historiografija u službi iredentističke propagande«. U tri podnaslova — »Osnivanje historijskih društava«, »Kako se obrađivala historija Istre« i »Htjeli su falsificirati našu historiju« Stulli je želio upravo širu javnost Rijeke i Istre upoznati s problemom djelovanja talijanske iredente kroz povijesna iskrivljivanja u djelima što su ih objavljivala kroz svoje časopise tri povijesna društva. Bila su to tršćanska »Società di Minerva« (Archeografo triestino, od 1829. odnosno 1869. do danas), zatim »Società istriana di erheologia e storia patria« (u Atti e memorie, od 1884. do danas) te »Società di studi fiumani« (u časopisu Fiume od

1923. do 1938.). Ova posljednja Società nastavljala je rad ranije »Deputazione di storia patria« koja je od 1910. do 1918. odnosno 1921. izdala pet svezaka svojeg »Buletino«. Dvije godine kasnije u Historijskom zborniku¹ objavljen je Stullijev referat, sličnog sadržaja, »Talijanska historiografija i jadranski iredentizam«, a koji je održan na I. kongresu jugoslavenskih historičara u Beogradu, u sekciji za XIX i XX stoljeće. Objavljeni referat sadrži opsežne bilješke koje upotpunjuju Stullijevo izlaganje. Upozoravajući na suvremeni nastavak djelovanja spomenutih društava, u svojim publikacijama upozorava i na srodnu historiografsku literaturu koja se objavljuje izvan okvira tih specijaliziranih ustanova za iredentističku historiografiju pa, međusobno se nadopunjujući, izazivaju dojam utvrđenih znanstvenih istina o povijesnim zbivanjima jadranskog primorja od antike do danas. Iz toga Stulli zaključuje da jugoslavenska historiografija treba povesti odlučniju i bolje organiziranu borbu protiv takve djelatnosti za naučnu istinu, protiv sijanja mržnje i svjesnog trovanja odnosa između jugoslavenskih i talijanskog naroda, te protiv zloupotrebe nauke i dezinformacije svjetske naučne javnosti.

Potaknut viješću u »Riječkoj reviji« da je u spisima Riječke nautike iz 1850. godine nađena službena upotreba hrvatskog jezika, Stulli se u istoj Reviji javio člankom »O hrvatskom jeziku u riječkoj Nautici i radu J. A. Mikoča«.² Odmah u početku Stulli objavljuje cijeli službeni spis »C. K. Zavoda Brodoslovlja, Pregled naukah predavanih u višnjemu odseku II godine u poletju drugomu u Reki 1850/51«. Pregled je potpisao »Naučitelj Brodoslovja« J. Mikoč. Stulli upozorava također da je sačuvan i Mikočev »Rečnik rukokretni« u rukopisu koji sadrži praktični pomorski rječnik tj. izbor najvažnijih hrvatskih pomorskih termina. Rječnik je napisan 1852. godine. To čistunstvo jezika u oblasti pomorstva odražava, po Stulliju, raspoloženje hrvatske inteligencije u Rijeci oko 1848. godine i njene političke aspiracije. Mikoč nije provodio u život, sudeći po rječniku, jezične principe Frana Kurelca koji je istovremeno predavao na istom Zavodu kao i Mikoč. No nema sumnje da ih je povezivala tendencija potpunog čistunstva u jeziku. Mikoč se nalazi i među onih 20 riječkih članova »Društva za jugoslavensku pověstnicu i starine«, koje je 1850. godine osnovao I. Kukuljević. Vezana uz djelatnost istodobno Hrvatske gimnazije, tako nastrojena riječka skupina inteligencije »domorodaca« i »našinaca« kako ih nazivaju Kukuljević i Rački, vrijedna je da bude pomnije proučena, ističe Stulli, i da dobije važnost koja joj pripada. U drugom dijelu članka Stulli zamjera F. Hauptmanu što je u svojoj povijesti »Rijeka« nedovoljno pažnje posvetio tipu »Riječanina« — »Fiumana« i nekim formulacijama propustio

¹ Stulli Bernard, Talijanska historiografija i jadranski Iredentizam. Historijski zbornik VII/1954, Zagreb, str. 215—224.

² Stulli B., O hrvatskom jeziku u riječkoj Nautici i radu J. A. Mikoča. Riječka revija II/1953, br. 1—2, str. 74—78.

dati dovoljno tumačenje i cjelovito objašnjenje. Po F. H. izgleda kao da borbu s gradskom upravom u Rijeci vodi samo Bunjevac. Hrvatsku čitaonicu spomenuo je samo generalno. Sve to i drugo navodi Stullija na konstataciju da »odskače potreba jedne iscrpne monografije za riječku povijest razdoblja 1848—1868. godine«.

Da bi pokazao postojanje i drukčijeg gledanja na odnose Talijana i Slavena u graničnim krajevima Istre i Slovenskog primorja, naročito u Trstu XIX stoljeću, Stulli je vrlo temeljito obradio pojavu i pisanje tršćanskog časopisa »La Favilla« u svom radu »Tršćanska »Favilla« i Južni Slaveni«. ³ Pokretač tog časopisa Antonio Madonizza iz Kopra, pravnik, u objavi novog lista 1836. godine ističe da će to biti »giornale di scienze, lettere, arti, varietà, teatri«. On je raznovrsnošću sadržaja želio probuditi želju za čitanjem u trgovačko-poslovnoj sredini tadašnjeg Trsta. Nerazumijevanje sredine i progon austrijske političke cenzure naveli su Madonizzu da odstupi iz uredništva. Uredništvo su preuzeli Pacifico Valussi i Francesco Dell'Ongaro, sličnih ideja i planova, ali književno i politički zreliji. Stulli je ukratko analizirao daljnje izlaženje »Faville', pa ističe da se od 1842. časopis počinje sistematski baviti Slavenima u nizu studija (»Studi sugli Slavi«) objavljenima 1842—1844. godine. Analizom sadržaja svih tih 15 članaka o Slavenima Stulli dolazi do zaključka da je Dall'Ongaro stajao u to doba u tijesnom kontaktu i prijateljstvu, pored ostalih i sa I. A. Kaznačićem i Medom Pucićem i da su oni i napisali spomenute članke koji se pretežno odnose na južne Slavene. Takvo pisanje navuklo je protiv »Faville« austrijsku policiju, ali i poslovno tršćansko građanstvo i ostatke patricijata kojima veličanje kulturnih veza između preporodnih pokreta Slavena i Talijana nije bilo po volji i nije išlo u račun. Zajednička težnja i želja suradnika i urednika »Faville« da Trst kao grad u kome zajedno žive Talijani i Slaveni bude spojnica koja će vezati oba jadranska susjeda — ostaje za svoje vrijeme pozitivno i progresivno djelo, pretečom Mazzinijeve misli o prijateljstvu Talijana i Slavena preko Alpa.⁴

Jadransko more, istočna obala tog mora, prošlost i dakako problemi, ne samo u prošlosti nego i u sadašnjosti, a neki od njih neriješeni i nerješivi do kraja i do današnjih dana — izazivali su Stullija na istraživanje i traženje rješenja. Za to je dobar primjer Stullijev rad »Borba oko ribolova u obalnom moru Istre. Rovinj i Chioggia u XVIII stoljeću«. ⁵ Brzi rast broja rovinjskih stanovnika i uopće ekonomskog napretka Rovinja do kraja XVIII stoljeća nema glavnu osnovu u pojačanom razvoju pomorstva i pomorske trgovine u Jadranu s izvorištem iz austrijskog Trsta, već u snažnom razvoju ribarstva i ribarske privrede

³ Stulli B., Tršćanska »Favilla« i Južni Slaveni. Anali Jadranskog instituta I, Zagreb 1956, str. 7—82.

⁴ Isto rad, str. 70.

⁵ Stulli B., Borba oko ribolova u obalnom moru Istre. Rovinj i Chioggia u XVIII stoljeću, Split 1955.

Rovinja. Unaprijeđeni način ribolova plave ribe i veliki uspjesi Rovinjana u tome izazvali su pojačani dolazak ribara sa suprotne jadranske obale, naročito iz Chiogge. Sukobi ribara, borbe, stalne pritužbe mletačkim vlastima u Veneciji potakli su Veneciju da sukobe rješava odlukama o zaštiti ribolova priobalnih istarskih općina u njihovom priobalnom moru. Problem oko određivanja širine tog pojasa s jedne strane, a s druge mletački, vjekovima proklamirani apsolutni suverenitet nad cijelim »zaljevom«
Jadranom, i opće pravo mletačkih podanika da se tim morem služe — nisu pružali mogućnosti trajno rješavanja tog problema. Ovo i zato jer Venecija nije više bila tako jaka da svojim odlukama osigura prisilu poštivanja trajnim i snažnim pomorskim nadzorom.

Isti interes i ljubav prema moru potakli su Stullija da dade svoj veliki doprinos Pomorskoj enciklopediji. U natuknici »Jugoslavija«
Stulli je dao vrlo temeljit pregled povijesti pomorstva i brodogradnje jugoslavinskih naroda.⁶ U njemu nalazimo ugrađene rezultate znanstvenih istraživanja i za prošlost Istre, Trsta i Rijeke. I u Enciklopediji Jugoslavije Stulli je dao u natuknici »Jadransko more«
podatke koji se odnose na Istru, Trst i Rijeku.⁷

Jednom od najvažnijih izvora istarske prošlosti, »Istarskom razvodu«, posvetio je dva svoja vrlo važna rada. Potaknut pisanjem Luke Kirca o nalazu fragmenta Istarskog razvoda u općinskom arhivu Barbana, Stulli je pronašao u Labinskom arhivu potpuniji fragment prijepisa Istarskog razvoda. Temeljito analizom ovih dvaju fragmenata dolazi do zaključka o tome kako je nastao I. R. i do izvanredno važne činjenice o sadržajnoj vrijednosti IR-a koja ruši tezu da je IR antimletačka improvizacija XV ili čak XVI stoljeća, jer su mletačke vlasti tog vremena bez ikakve sumnje u rješavanju problema međa upotrebljavale IR. Stulli stoga smatra da je preuranjeno stvarati definitivne zaključke o IR-u kao falsifikatu »... samo na temelju formalno-diplomatičkih razloga, koji uostalom i nisu do kraja raščišćeni.«⁸ U Enciklopediji Jugoslavije on je u natuknici »Razvod istarski«
prikazao osnovne karakteristike tog izvanredno značajnog notarskog instrumenta i istakao njegovu bitnu sadržajnu ali, kao glagoljskog dokumenta, i spomeničku vrijednost.⁹

Pripremajući obradu i objavljivanje svojih kasnije štampanih knjiga, »Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1.—3. februara 1918«¹⁰ i publikacije, kako ju sam naziva, »1918. Revolucionarni pokreti mornara«¹¹

⁶ Pomorska Enciklopedija 4/1957, str. 35, 36, 37, 39, 41, 43—45, 47, 51—53, 56 i d.

⁷ Enciklopedija Jugoslavije 4/1960, str. 436—441, passim.

⁸ Stulli B., Labinski fragment Istarskog razvoda. Jadranski zbornik II/1957, Rijeka—Pula, str. 95—112.

⁹ Istarski razvod. Enciklopedija Jugoslavije 7/1968, str. 53—54.

¹⁰ Stulli B., Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1.—3. februara, Split 1959.

¹¹ Stulli B., Revolucionarni pokreti mornara, Zagreb 1968.

Stulli je sabrao vrlo velik broj raznih dokumenata u bečkim i praškim arhivima i inače. Od te obilne građe upotrijebio je za svoje spomenute knjige samo dio tih dokumenata. Da bi ta građa postala pristupačna znanstvenoj javnosti koja se bavi istarskom, riječkom, tršćanskom, ali i dalmatinskom prošlošću, objavio je, između 1959. i 1968. godine, tu građu u Vjesniku Historijskog Arhiva u Rijeci odnosno u Rijeci i Pazinu i u dva sveska Arhivskog vjesnika u Zagrebu.¹²

Dvojbu o postojanju statuta grada Plomina uklonio je Stulli objavom »Fragmenta Statuta Plominske općine«. Opisom tog fragmenta, određenjem vremena njegovog nastanka, kao i analizom onodobnih odnosa između Plomina i Labina, Stulli je utvrdio da je plominski statut rađen prema labinskom pa su neki propisi identični u oba, dok se neki razlikuju od labinskih što svjedoči o autonomnosti plominske općine.¹³

U ovom prikazu historiografske djelatnosti B. Stullija, obzirom na Istru, Rijeku i Trst, ne može biti izostavljen njegov opsežan i vrlo temeljiti rad u dva toma »Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825—1863«. Za povjesničare Rijeke nezaobilazna su izlaganja Stullija o projektima željezničke pruge prema Rijeci i političkim implikacijama s tim u vezi — u njegovom magistralnom uvodu, ali i u komentarima i bilješkama uz pojedine dokumente. Stulliju nije izbjegao u tom izlaganju ni prijedlog dr. F. Feretića u Istarskom saboru 1863. godine.¹⁴

Dugogodišnja istraživanja političkih, društvenih i ekonomskih prilika našeg naroda od Istre do dna Dalmacije i rezultati tog rada pružili su analitičkom duhu Stullija osnovicu i mogućnost da zauzme kritički oštar stav prema autonomnaškim težnjama građanski odnorađenih predstavnika u istarskim i dalmatinskim komunama i pokrajinama — a osobito prema bečkom dvoru i vladi u pomaganju tih težnji. One su, uostalom, odgovarale interesima dvora i vladara jer su mu omogućavale odbijanje zahtjeva za sjedinjenje Dalmacije, Istre i Rijeke s Hrvatskom i dakako lakše samovoljno upravljanje i gospodarenje tim razjedinjenim krajevima. Za takav pristup služili su mu događaji 1848/49. i 1861. godine i naročito različiti prijedlozi i interesi o tome kome trebaju admi-

¹² Stulli B., Prilozi građi za historiju 1918-te u Istri i Puli. Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci V/1959, str. 463—507; Stulli B., Nova građa za historiju 1918. godine u Istri i Rijeci. Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, XIII, Rijeka 1968, str. 149—179; Stulli B., Prilozi građi za historiju revolucionarnog pokreta mornara na našoj obali 1918. god. Arhivski vjesnik, IX, 9 Zagreb 1966, str. 7—109; Stulli B., Novi prilozi građi za historiju revolucionarnog pokreta mornara na našoj obali 1917—1918. (I). Arhivski vjesnik, X, 10, str. 1—51.

¹³ Stulli B., Fragment statuta plominske općine. Vjesnik Historijskih arhiva Rijeka i Pazin, XIV/1969, str. 7—49.

¹⁴ Stulli B., Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825—1863, I—II, Zagreb 1975. Izvori za hrvatsku povijest 4—5. Izd. Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest.

nistrativno-politički pripasti Kvarnerski otoci koji su za francuskih Ilirskih provincija bili dodijeljeni u sastav provincije Civilne Hrvatske.¹⁵ Prema autonomaškom dakako bečkom gledanju nije bilo za odlučivanje o tome bitno ... »... niti odlučujuće podrijetlo i pripadnost većine stanovništva nekog grada, neke regije ili pokrajine« nego su bili odlučni interesi i zahtjevi obrazovanog sloja pučanstva, po pravilu gradskog, ma koliku manjinu on činio. To je građanstvo, zahvaljujući svojem obrazovanju postalo nosilac talijanskih težnji tijekom druge polovice XIX. stoljeća. Stulli upozorava da talijanska građanska historiografija još i danas, često i obilno, ponavlja teze iz onih habsburških vremena smatrajući ih još uvijek »istinama« i svojim »stečevinama« kojih se ne odriču. Pod nedužnim velom dostupnosti »važnih povijesnih izvora« i danas se objavljuju »ristampe« starih iredentističkih publikacija.¹⁶

Historijski arhivi u Rijeci i Pazinu izdali su 1984. godine kao osmi svezak svojih Posebnih izdanja, prvi dio Stullijeva rada »Istarsko okružje 1825—1860«. Struktura tog djela: I Upravni sustav, II Demografske prilike, III Gospodarska struktura s priloženim statističkim tabelama — daju tek naslutiti što bi sve, prema njegovoj zamisli, trebao sadržavati II dio tog fundamentalnog rada za povijest Istre u XIX stoljeću.¹⁷

Posebnoj obradi posvetio je Stulli, neposredno pred smrt, Poreština sredinom 19. stoljeća.¹⁸ Sadržaj rada raspoređen je slično kao u njegovom opsežnijem radu Istarsko okružje: Teritorij i uprava, zatim Stanovništvo i Gospodarski život. Novo u tom radu su Društveni i politički odnosi. U ovom je radu poreština dakako raščlanjena statistički po općinama, dok su podaci Okružja raščlanjeni po kotarevima. Time su dane veće mogućnosti za analize.

Bernard Stulli je i u drugim ovdje nespomenutim radovima pisao o Istri, Rijeci i Trstu. Smatram ipak da sam one najvažnije ovdje — ma da samo površinski, dotakao.

Svi Stullijevi radovi, u svakoj pojedinoj temi, zahvaljujući njegovoj poznatoj nam ustrajnosti i strpljivosti, zasnovani su na egzemplarno potpuno sakupljenoj dokumentaciji, suvremeno metodološki obrađeni, težeći uvijek što bližina pristupu istini. Pretežna njihova većina ostat će primjerom za kojim suvremeni historiograf treba da teži.

¹⁵ Stulli B., Oko pripadnosti Kvarnerskih otoka 1848/49. i 1861. god. Vjesnik Historijskih arhiva Rijeka i Pazin XXV/1882, str. 315—401.

¹⁶ Isto, str. 386 i 396.

¹⁷ Stulli B., Istarsko okružje 1825—1860. Historijski arhivi u Rijeci i Pazinu, Posebna izdanja 8, Pazin—Rijeka, 1984.

¹⁸ Stulli B., Poreština sredinom 19. stoljeća. Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu XXVII/1985, str. 7—34.

SUMMARY

THE WORKS OF B. STULLI CONCERNING ISTA, RIJEKA AND TRIESTE

B. Stulli has published a number of materia on the subject, that show his concern of making familiar not only the professional but also the common public with the problem of the Italian iredenta, and its misrepresentation of history.

He also insisted on the existence of a different relationship of the Italians and the Slavs in border areas and in his works Stulli has studied various problems starting from the Italian iredenta history through goverment and political upto cultural and educational problems.